

Joanna Matyasik

Bydgostiana w zbiorze rękopisów Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej w Bydgoszczy

słowa kluczowe: biblioteka, regionalistyka, zbiory specjalne, Bydgoszcz

Książnica bydgoska od początku swego istnienia, tj. od 1903 r., zgromadziła ogromne, niekiedy bardzo wartościowe i unikatowe zbiory. Są to materiały bardzo różnorodne, poczynając od najliczniejszych książek i czasopism, przez najcenniejsze tradycyjne zbiory specjalne, a na współczesnych nośnikach elektronicznych kończąc. Sporą część tego zasobu tworzą bydgostiana, czyli materiały dotyczące Bydgoszczy i regionu. Prawdziwą skarbnicą wiedzy o mieście nad Brdą i okolicach jest przede wszystkim utworzona w 1964 r. Pracownia Regionalna, która kolekcjonuje czasopisma regionalne, wydawnictwa lokalnych instytucji oraz towarzystw naukowych i kulturalnych, wreszcie monografie Bydgoszczy i miast sąsiednich. Innego typu dokumenty przechowywane są w Dziale Zbiorów Specjalnych. Do bydgostianów należą nieliczne pojedyncze egzemplarze starodruków i przez proveniencję dość okazały księgozbiór druków z XV-XVIII w. będących spuścizną bydgoskiego zakonu bernardynów. Osobną i bardzo cenną grupę tworzą mapy i plany miasta, pochodzące głównie z XIX i XX w., ale nie brakuje również obiektów osiemnastowiecznych, na czele z najstarszym projektem Kanału Bydgoskiego, wykonanym przez Carla Schulze'a w 1772 r. Nie można pominąć także dokumentów życia społecznego, które dzięki swej imponującej liczbie i różnorodności nieodłącznie łączą się z regionem bydgoskim. Kolejnym zbiorem jest ikonografia, a zwłaszcza grafika, ilustrująca dzieje miasta, jego piękno oraz dokonania lokalnych artystów, nierzadko zdobywających uznanie w skali całego kraju. Równie bogaty zasób archiwaliów, ale ze względu na unikatowość bardziej wartościowy i przydatny w badaniach, tworzą rękopisy. Źródła rękopiśmienne jako materiały w ogromnej większości dotyczące Bydgoszczy stały się głównym tematem tego artykułu. Zbiór liczy 1201 jednostek inwentarzowych,

które poza pojedynczymi egzemplarzami z czasów najnowszych niemal w całości zostały już wpisane do katalogu online biblioteki¹.

Spośród rękopisów na uwagę zasługują akta bydgoskiego Magistratu i Rady Miejskiej. Są to typowe dokumenty urzędowe, zawierające m.in. ewidencję etatowych urzędników miejskich z 1930 r., członków korporacji, komisji i deputacji z lat 1928-1932, dwa woluminy uchwał z lat 1919-1922, cztery tomy ksiąg finansowych, statuty, sprawozdania z działalności itp. Jeszcze liczniejszą grupę tworzą papiery z zakresu sądownictwa, pochodzące głównie z XIX w. Należą do nich akta hipoteczne Sądu Pokoju Powiatu Bydgoskiego, sentencjonarze Sądu Apelacyjnego i księgi audiencjonalne Wydziału Pierwszego Trybunału Cywilnego Departamentu Bydgoskiego oraz dokumenty luźne z lat 1776-1824, dotyczące spraw hipoteczno-gruntowych, transakcji finansowych i wyciągów z kancelarii notarialnych (testamenty, rozwody, podział majątku, pokwitowania dłużne, kontrakty związane z objęciem stanowisk, oszacowanie wartości budynków itp.).

Na podstawie rękopisów biblioteki można także prześledzić historię polityczną Bydgoszczy. Archiwalia te odnoszą się jednak wyłącznie do dziejów dwudziestowiecznych. Dwa wydarzenia historyczne, czyli powstanie wielkopolskie w okręgu nadnoteckim i II wojna światowa, są szczególnie dobrze udokumentowane. Pierwsze drobiazgowo zilustrowanie zawdzięcza Bydgoskiemu Kołu dla Badań nad Historią Powstania Wielkopolskiego, którego akta z lat 1926-1928 zawierają m.in. wspomnienia, przemówienia, referaty, protokoły posiedzeń, instrukcje, odezwy i noty. Z kolei na temat II wojny światowej manuskrypty są dużo bardziej zróżnicowane pod względem formy i proveniencji. Wśród nich znajdujemy zarówno wiele źródeł subiektywnych, jak i obiektywnych, np.: wspomnienie z „krwawej niedzieli” Józefa Kołodziejczyka pisane pod pseudonimem Jana Kolicza w latach 1945-1956; „Pamiętnik z Pawiaka” Adama Grzymały-Siedleckiego; listy Andrzeja Mańczaka z obozu koncentracyjnego w Mauthausen-Gusen z lat 1940-1944; robocze wersje prac historycznych, tj. „Imiona zbrodni” Tadeusza Kuty czy „Przewodnik po miejscach walk, straceń i męczeństwa województwa bydgoskiego 1939-1945” Zygmunta Drwęckiego; dokumenty dyrektora biblioteki z ramienia władz okupacyjnych Ferdynanda Langa; papiery Związku Bojowników o Wolność i Demokrację, materiały z konkursu organizowanego m.in. przez Bibliotekę Miejską w latach 1960-1961 na wspomnienia o wyzwoleniu województwa bydgoskiego w 1945 r. i wreszcie archiwalia Związku Powstańców Warszawskich Koła Terenowego w Bydgoszczy (dokumenty o charakterze personalnym, wspomnienia, wnioski odznaczeniowe, protokoły zebrań, sprawozdania z działalności itp.). Z okresu międzywojennego zachowało się bardzo mało

¹ www.wimbp.bydgoszcz.pl (dostęp: 13.11.2013).

źródeł. Do ciekawszych należą akta komitetu dla spraw wyborczych do Sejmu Wileńskiego z 1921 r., utworzonego przez wilnian zamieszkałych w Bydgoszczy.

Rękopisy o tematyce gospodarczej tworzą specyficzny zbiór, ponieważ poza jednym maszynopisem dotyczącym 110-lecia istnienia Bydgoskiej Fabryki Narzędzi z 1968 r. nie ma w nim archiwaliów z czasów powojennych. Najwięcej źródeł pochodzi z XIX w., choć nie brak również tych osiemnastowiecznych, a nawet jeszcze starszych. Sporą grupę stanowią papiery cechów rzemieślniczych. W jej skład wchodzi regulamin dla członków Gospody Towarzyskiej Cechu Szewskiego w Fordonie z 1749 r.; materiały zegarmistrzów z przelomu XVIII i XIX w.; zbiór dokumentów dotyczących cechów: rzeźnickiego, sukienniczego, szewskiego i murarskiego z lat 1729-1847, obejmujący listy dobrego urodzaju, świadectwa wyzwolenia na czeladnika oraz listy „wyuczone” wędrownie, z których część zapatrzona została w podpisy burmistrzów bydgoskich i pieczęcie lakowe; wreszcie „najmłodsze” akta Zrzeszenia Pomocników Rzeźbiarskich z lat 1926-1939, zawierające m.in. statusy, deklaracje, legitymacje, nakazy płatnicze, zaproszenia itp. Ciekawą grupą są również papiery kupców bydgoskich: rachunki Benjamina Gessnera i pamiętnik Karola Augusta Ferdynanda Richardiego, oba z czasów wojen napoleońskich oraz dokumenty Christiana Wilhelma Marga z lat 1816-1825, spisane podczas jego pobytu w Pile i Bydgoszczy (akt nadania obywatelstwa m. Bydgoszczy z dnia 26 VI 1822, paszport dla udającego się na Kujawy praktykanta Carla Rampa i in.). Pozostałe rękopisy o tematyce gospodarczej nie stanowią zwartych zespołów, gdyż dotyczą spraw bardzo różnorodnych. Są wśród nich osiemnastowieczne kontrakty dzierżawne między Magistratem a osobami prywatnymi, rękopisy opisujące bydgoskie młyny z poł. XIX w., korespondencja rady bydgoskiego Reiswitza odnosząca się do pożyczki państwowej z 1812 r., czy dwa woluminy akt poświęconych zrzeczeniu się bezpłatnego wypasu bydła na łąkach przedmieścia Czyżkówka przez drobnych właścicieli i mieszkańców.

Dla Bydgoszczy, usytuowanej nad rzeką Brdą, ogromne znaczenie miała gospodarka wodna. W zbiorach WiMBP zachowały się materiały odzwierciedlające zainteresowania władz miasta rozwojem tej gałęzi ekonomii. Najciekawsze wydają się źródła dotyczące Ernsta Konrada Petersona, inspektora Kanału Bydgoskiego i miejskiego radcy budowlanego w I połowie XIX w.² Dzięki inicjatywie Towarzystwa Historycznego w Bydgoszczy do biblioteki trafiły cztery obszerne tomy korespondencji z różnymi osobami i instytucjami oraz papierów związanych z działalnością zawodową inżyniera, a także w osobnym woluminie życiorys bez podpisu. Zbiór ten uzupełnił Magistrat m. Bydgoszczy, przekazując księżnicy

² M. Romaniuk, *Peterson Ernst Conrad*, [w:] „Bydgoski słownik biograficzny”, t. 2, Bydgoszcz 1995, s. 115-116, dalej BSB.

dokumenty inżynierskie dotyczące funkcjonowania i rozbudowy Kanału Bydgoskiego. Lata aktywności Petersona przypadają przede wszystkim na czasy zaboru pruskiego, z wyjątkiem krótkiego okresu istnienia Księstwa Warszawskiego, dlatego wspomniane archiwalia są w przeważającej części w języku niemieckim.

Najstarszym dokumentem tej samej problematyki jest pismo z 1774 r. Breckenhoffa Franza Balthasara von Schönberga – administratora dystryktu nadnoteckiego po I rozbiórce Polski i budowniczego Kanału Bydgoskiego, w którym wyraża zgodę na przekazanie środków pozyskanych z materiałów znajdujących się na rumowisku byłego zamku w Bydgoszczy, gdzie funkcjonowała warzelnia cukru, na potrzeby Kasy Kanału Nadnoteckiego. Z lat późniejszych, gdyż z poł. XIX w., na uwagę zasługują papiery inspektora budowlanego Gottlieba Meyera. Z nowszych materiałów wspomnieć wypada rękopiśmienny plan sieci wodnej w Regencji Bydgoskiej opracowany przez Gustawa Jacoba (1906-1907) oraz już bardziej współczesne pisma pozostawione przez bydgoskiego żeglarza, parającego się również profesją dziennikarską – Zbigniewa Urbanyi. Ten ostatni pozostawił po sobie sporo papierów, zgrupowanych w trzech zbiorach, z których pierwszy, trzutomowy, dotyczy statków: „Bydgoszcz”[I], „Bydgoszcz”[II], „Ziemia Bydgoska” z lat 1959-1972; drugi, dwutomowy – żegluga Pomorza i ziemi bydgoskiej (m.in.: „Gopło”, „Inowrocław”, „Kujawy”, „Świecie”), trzeci – ogólnie tematyki morskiej z lat 1960-1969. Są to bardzo różnorodne materiały, poczynając od korespondencji dotyczącej współpracy szkół bydgoskich z załogami statków Polskich Linii Oceanicznych, przez referaty wygłoszone przez Z. Urbanyi podczas zjazdów patronackich, przemówienia okolicznościowe związane z podniesieniem bandery, relacje członków załogi z rejsów, a na telegramach, faksach i teleksach od załogi kończąc.

Do odtworzenia wyglądu starej Bydgoszczy i rozwoju urbanizacyjnego miasta służą przede wszystkim materiały ikonograficzne, zwłaszcza bogaty zbiór fotografii przechowywanych w magazynach WiMBP. Jednakże i w tej tematyce materiały rękopiśmienne mogą okazać się bardzo przydatne. Na szczególną uwagę zasługują rękopisy traktujące o budowach już nieistniejących, zdematerializowanych upływem czasu bądź w wyniku celowych działań niszczyielskich okupanta niemieckiego, choć Bydgoszcz należy do miast, które pod względem urbanizacyjnym najmniej ucierpiały podczas II wojny światowej. Zniszczeniu uległ wówczas między innymi przedwojenny pomnik Henryka Sienkiewicza. Jego odsłonięcie w 1927 r. było wielkim wydarzeniem nie tylko dla regionu, ale również całego kraju. Książnica bydgoska posiada liczne akta Komitetu Sienkiewiczowskiego z lat 1924-1830, na czele którego stał ówczesny dyrektor biblioteki dr Witold Belza³.

³ Z. Mrozek, *Bydgoskie tradycje sienkiewiczowskie w dobie międzywojennej*, [w:] „Kronika Bydgoska”, t. 7, Bydgoszcz 1986, s. 199-213.

Materiały te liczą aż trzynaście obszernych woluminów, a obejmują zbieranie funduszy na budowę, poświęcenie kamienia węgielnego w październiku 1926 r., korespondencję przewodniczącego komitetu, listy i karty z życzeniami z różnych krajów, wreszcie uroczystość odsłonięcia monumentu z udziałem znamienitych gości, w tym prezydenta Ignacego Mościckiego. Również budowa drugiego pomnika po wojnie w 1968 r. na miejscu zniszczonego posągu jest dobrze udokumentowana w postaci zbioru papierów Komitetu Odbudowy Pomnika Henryka Sienkiewicza, zawierającego protokoły posiedzeń, korespondencję i druki okolicznościowe. Do naszych czasów nie przetrwał także monument Wilhelma I, który jako symbol panowania pruskiego, został zdemontowany po powrocie Bydgoszczy w granice odrodzonego państwa polskiego⁴. Podczas rozbiórki z puszki kamienia węgielnego wyjęto dokumenty dotyczące powstania pomnika w 1893 r. i przekazano je Bibliotece Miejskiej. Zawierają one listę składek, odezwy, wykaz ofiarodawców i członków komitetu budowy. Z kolei ze źródeł dotyczących budownictwa przestrzennego wyróżnia się zbiór szkiców architektoniczno-urbanistycznych autorstwa inżyniera Alfonsa Licznarskiego, który w latach 1936-1976 pełnił wiele istotnych funkcji o charakterze urbanizacyjnym w Bydgoszczy. Jego referaty o wymownych tytułach, np. „Bydgoszcz dawniej – dziś i jutro”, „Światło i cienie urbanistyki bydgoskiej”, „Miasto jako dzieło sztuki” i in.; rzucają światło na założenia i zrealizowane zamierzenia urbanizacyjne budowniczych i włodarzy miasta.

Osobny zespół tworzą archiwaalia dotyczące wszelkiego rodzaju bydgoskich organizacji, formalnych grup, związków i stowarzyszeń. Największy zespół źródeł w zbiorach WiMBP stanowią papiery bydgoskiego oddziału Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego. Obejmują one cztery obszerne woluminy korespondencji, liczącej niemal 1,5 tys. listów z lat 1968-1993, jak również aż 24 tomy różnych materiałów organizacyjnych, tj. protokoły, pisma administracyjne, plany, sprawozdania, ankiety, wystąpienia okolicznościowe i szereg innych. Archiwaalia te zostały zebrane przez bydgoskiego językoznawcę i jednocześnie działacza społeczno-kulturalnego Edwarda Szmańdę⁵, a do biblioteki trafiły jako dar jego małżonki Gabrieli Marii. Identyczną proveniencję ma archiwum Bydgoskiego Towarzystwa Naukowego z lat 1958-1973, powstałego zresztą głównie za sprawą Szmańdy. Materiały te odnoszą się m.in. do wydziału i komisji nauk historycznych, biblioteki, pracowników, prac wydawniczych czy planowania i finansowania działalności. Trzecią organizacją, w której aktywnie działał bydgoski filolog, a następnie zebrał jej papiery, aby przekazać je bibliotece, jest Towarzystwo

⁴ M. Romaniuk, *Pomnik komu cesarza Wilhelma I w Bydgoszczy*, [w:] „Materiały do Dziejów Kultury i Sztuki Bydgoszczy i Regionu”, z. 4, Bydgoszcz 1999, s. 11-14.

⁵ J. Kutta, *Szmańda Edward Stanisław*, [w:] BSB, t. 7, Bydgoszcz 2006, s. 106-107.

Miłośników Miasta Bydgoszczy. Informacje na temat organizacji, historii i aktywności poszczególnych kół i sekcji zawiera 18 woluminów pism z lat 1954-1978, dotyczą m.in. publikacji, dokumentacji przeszłości, współpracy z władzami państwowymi i innymi instytucjami.

Ze starszych źródeł rękopiśmiennych należy wymienić kilkadziesiąt listów Towarzystwa Historycznego dla Obwodu Nadnoteckiego w Bydgoszczy z 1913 r., które jednak nie wnoszą zbyt wielu informacji, gdyż są to jedynie życzenia z okazji 10. rocznicy działalności stowarzyszenia; a także korespondencję i akta Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych w Bydgoszczy z lat 1921-1922. Bardzo ciekawe są natomiast archiwalia dziewiętnastowiecznego Towarzystwa Upiększania Miasta (niem. Verschönerungs – Verein zu Bromberg), pochodzące, poza jednym mocno uszkodzonym raportem z 1837 r., z lat 80. i 90. XIX w., a więc z końcowego okresu istnienia organizacji⁶. Są to głównie sprawozdania z posiedzeń, listy obecności z podpisami członków, korespondencja oraz akta finansowe, obrazujące dochody i wydatki towarzystwa. Dość dobrze udokumentowana jest również historia harcerstwa bydgoskiego od powrotu Bydgoszczy w granice niepodległego państwa polskiego do pierwszych lat powojennych. Zbiór zawiera nie tylko materiały rękopiśmienne, ale także sporo maszynopisów, druków, fotografii i pocztówek. Większość archiwaliów odnosi się do Czwartej Bydgoskiej Drużyny Harcerstwa im. J. Kilińskiego oraz harcerstwa żeńskiego, a wśród nich są wspomnienia, biogramy, regulaminy, deklaracje, okólniki, rozkazy komendy, broszury, kronika wydarzeń, dyplomy sportowe, dokumenty i instrukcje konspiracyjnego „Młodego Lasu”, album harcerza Jerzego Jossego „Kołczastego Jeża”. Podobnie zróżnicowany zasób dotyczy bydgoskiej „Łoży Janus”, organizacji zupełnie innej od wyżej wspomnianych. Kiedy w 1938 r. loża masońska w Bydgoszczy zakończyła swoją działalność, jej majątek wraz z okazałą biblioteką i archiwum trafił w ręce poszczególnych wolnomularzy, jedynie niewielka część tej spuścizny prawdopodobnie u schyłku II wojny światowej przeszła pod opiekę WiMBP. Zbiór pomasoński obok licznych pieśni i nut tworzą rękopisy związane z rytuałem, funkcjonowaniem i działalnością organizacji, tj. spisy członków z poszczególnych lat, dyplomy, korespondencja, plany nieistniejących budynków, listy bankietowe, specjalne pełnomocnictwa dla deputatów, pisma skierowane do władz państwowych itd.⁷

⁶ R. Kuczma, *Zieleń w dawnej Bydgoszczy*, Bydgoszcz 1995, s. 13.

⁷ Zob. więcej o Łoży Janus: E. Szawluk-Wiśniewska, *Fragmety księgozbioru Łoży Janus w zbiorach WiMBP w Bydgoszczy*, [w:] „Bibliotekarz Kujawsko-Pomorski”, nr 2 (27) 2006, Bydgoszcz 2006, s.19-23; M. Romaniuk, *Z dziejów masonerii bydgoskiej*, [w:] „Kronika Bydgoska”, t. 9, Bydgoszcz 1988, s. 160-176.

Wśród rękopisów ksiąźnicy bydgoskiej wiele dotyczy problematyki kościoła katolickiego i innych wyznań. Pięć jednostek inwentarzowych związanych jest z księgozbiorem i historią klasztoru Bernardynów. Najstarszy, najprawdopodobniej z przełomu XV i XVI w., jest obszerny brewiarz, spisany na pergaminie, iluminowany i oprawiony nieco później w skórzaną okładzinę. Nie można też pominąć znalezionej w jednej z ksiąg i pochodzącej z XVII w. fragmentu brulionu, zawierającego kazanie na uroczystość Bożego Ciała, a także niemal trzystukartowego traktatu filozoficznego Arystotelesa, przepisane ręcznie, być może przez jednego z zakonników bydgoskich, w 1623 r. Kolejny wolumin stanowi wykaz prowincjałów prowincji wielkopolskich, sporządzony w 1717 r. przez gwardiana klasztoru Bernardynów w Bydgoszczy Hieronima Jabłońskiego. Warto jeszcze wspomnieć o odpisie „Kroniki Bernardów”, wykonanym przez dr. Eryka Schmidta w 1899 r., a wydanym drukiem przez historyka kościoła księdza Stefana Kamila Kantaka w Poznaniu w 1907 r.

1. Breviarz franciszkański, XV/XVI.

nie tyle samego konwentu, co działających przy nim bractw. Wymienić tu należy akta Bractwa św. Józefa z lat 1672-1801, wykaz dochodów i wydatków Bractwa Matki Boskiej Szkaplerznej i Bractwa św. Józefa, obejmujący lata 1771-1812,

Nie tylko zakon bernardynów pozostawił po sobie rękopiśmienne ślady swej działalności, materiały dotyczące pozostałych klasztorów i kościołów bydgoskich również przetrwały do naszych czasów. Wśród nich na szczególną uwagę zasługują szczerkowe dokumenty związane z najstarszym konwentem zakonnym w Bydgoszczy, tj. karmelitami, którzy choć od schyłku XIV w. do 1816 r. byli związani z miastem nad Brdą, nie pozostawili po sobie wielkiej spuścizny⁸. Do dyspozycji badaczy niedostępna jest zarówno kronika, jak i budynki klasztorne, tym bardziej cenne są materiały przechowywane w ksiąźnicy bydgoskiej, dotyczące

⁸ E. Alabrudzińska, *Z dziejów Karmelitów Bydgoskich*, [w:] „Kronika Bydgoska”, t. 10, Bydgoszcz 1990, s. 170-176.

księgę rachunkową Bractwa św. Barbary z lat 1807-1898 czy list pasterski papieża Klemensa XII skierowany do zakonu karmelitów w Bydgoszczy z podaniem różnego rodzaju odpustów Bractwa Matki Boskiej Szkaplerznej. Dostęp do trzech pierwszych pozycji jest znacznie ułatwiony, gdyż pozostają one do dyspozycji badaczy i pasjonatów w Kujawsko-Pomorskiej Bibliotece Cyfrowej.

W kwestii dawnego życia religijnego w Bydgoszczy bez wątpienia wymienić należy dość obszerne, gdyż liczące ponad 520 kart „Documenta Ecclesias civitatis Bidgostiensis...” z lat 1916-1918, obejmujące archiwalia dotyczące klasztoru Klarysek oraz następujących kościołów: fary, Świętej Trójcy, św. Stanisława, św. Walentego, św. Idziego, Jezuitów i wspomnianych już Bernardynów. Zbiór ten zawiera m.in. odpisy przywilejów, memoriałów, inwentarzy, akt finansowych, a sporządzony został w trzech językach: polskim, niemieckim i łacińskim. W tej samej tematyce utrzymane są materiały Komitetu Odbudowy Wieżyc Kościoła Jezuickiego, zniszczonych przez huragan 18 czerwca 1848 r.; książka rachunkowa za lata 1834-1837, dotycząca rozliczeń z klasztorem Klarysek, której kwity opatrzone są pieczęciami zakonu i podpisami siostry przełożonej; a nade wszystko korespondencja duchowieństwa bydgoskiego. Ta ostatnia zamknięta jest w dwóch niezależnych woluminach, z których pierwszy, zakupiony w 1991 r. od bydgoskiego kolekcjonera Pawła Płoskiego, obejmuje lata 1788-1914, drugi zaś, pochodzący z różnych darów, wyznacza szerszy zakres chronologiczny, gdyż rozpoczyna się w 1865 r. i kończy w 1932 r. Nie sposób opisać tu wszystkich zawartych w nim dokumentów, ale dla ich zobrazowania wymienię chociażby kilka, jak korespondencja ks. Edwarda Beckera z Magistratem m. Bydgoszczy z roku 1914, listy między ks. Ryszardem Markwartem a różnymi instytucjami bydgoskimi z lat 1900-1905 czy pisma ks. Turkowskiego wymieniane z Königlich do Preussische Regierung Bromberg w 1846. Co ciekawe, mimo iż przedwojenna Bydgoszcz była miastem zamieszkiwanym przez mniejszości narodowe, tj. Żydów i częściowo ewangelickich Niemców, w rękopiśmiennych zbiorach biblioteki poza pojedynczymi egzemplarzami nie zachowały się ślady innych wyznań. Do wyjątków należą pergaminowe dokumenty dotyczące budowy synagogi w Bydgoszczy w 1882 r. oraz powojenny memoriał Stefana Gaszyńskiego w sprawie uregulowania kwestii żydowskiej. Kończąc przegląd problematyki religijnej, wspomnę jeszcze o maszynopisach z odręcznymi poprawkami twórców prac poświęconych duchowieństwu bydgoskiemu. Znany nam już bydgoski ksiądz Edward Becker jest autorem „Opisu historycznego kościołów w Bydgoszczy” [ok. 1920], natomiast niedokończony maszynopis „Historii Parafii Bydgoskiej do r. 1772” wyszedł spod pióra błogosławionego Kościoła Katolickiego Franciszka Dachtery, który zginął w Dachau 22 sierpnia 1944 r.⁹

⁹ J. Kutta, *Dachtera Franciszek*, [w:] BSB, t. 3, Bydgoszcz 1996, s. 52-53.

W przeciwieństwie do dość bogatego zbioru materiałów odnoszących się do kwestii religijnych, rękopisy z zakresu kolejnego zagadnienia, tj. szkolnictwa bydgoskiego, są słabo reprezentowane, na dodatek bardzo szczątkowe i fragmentaryczne, w żadnym wypadku niestanowiące podstaw badań nad tym problemem, a jedynie mogące służyć jako uzupełnienie archiwaliów z zasobów innych placówek. Bez wątplenia najciekawszym źródłem jest niemieckojęzyczny, niewielki [15 k.] memoriał Alfreda Knoblocha z 1900 r., traktujący o utworzeniu uniwersytetu w Bydgoszczy. Godne uwagi są również protokoły działalności szkół bydgoskich z lat 1863-1877, a także obszerny tom, zawierający akta różnych urzędów i instytucji z lat 1869-1913, w tym m.in. regulaminy szkoły miejskiej i seminarium nauczycielskiego. W zbiorach księżnicy znaleźć można dokumenty dotyczące działalności szkolnictwa bydgoskiego w okresie zaboru pruskiego z lat 1788-1805 i 1848 r., które stanowią wspólny wolumen wraz ze wspomnianą już korespondencją duchowieństwa. Ze źródeł dwudziestowiecznych na uwagę zasługuje niewielkie sprawozdanie ze stanu szkolnictwa z lat 1922-1938, spisane przez Antoniego Jobkego. Sam autor mimo młodego wieku był znaczącą postacią w środowisku nauczycielskim w okresie międzywojennym, kierownikiem kolejno kilku szkół, którego świetnie rozwijającą się karierę przerwał wybuch II wojny światowej, został rozstrzelany 21 października 1939 r. w Dolinie Śmierci w wieku 35 lat. Obszerniejszą pracę o podobnej treści pozostawił po sobie Ferdynand Lang, nauczyciel, aktywny działacz mniejszości niemieckiej, poseł na sejm II RP, a w okresie wojny dyrektor Biblioteki Miejskiej. Najwięcej rękopisów pochodzi z lat powojennych, są to przede wszystkim materiały z konkursu dla nauczycieli czy zjazdów absolwentów.

W zbiorach specjalnych księżnicy bydgoskiej sporą grupę stanowi spuścizna literacka, listy i autografy wybitnych przedstawicieli polskiej literatury z XVII-XX w. Pisane ręką autora i często niepublikowane utwory, jak równie niezachowana w całości korespondencja osobista pisarzy i poetów, przedstawia nieoszacowaną wartość do badań nad historią literatury. Wśród tych archiwaliów szczególne miejsce zajmuje twórczość literatów bydgoskich. Zachowała się m.in. znaczna część dorobku twórczego Bogusława Sujkowskiego, autora powieści historycznych skierowanych głównie do młodzieży. Biblioteka w swoim zbiorach ma aż 34 utwory pisarza, z których jako szczególnie cenne traktuje się dzieła niewydane drukiem („Groza od zachodu”, „Joanna d’Arc”, „Mgły”, „Rycerski pas”, „Spartakus” i in.), wydane pod innym tytułem („Pierwszy zryw” – „Ave libertas”, 1958; „Piaski zasypiają” – „Miasta przebudzone”, 1961); bądź powstałe w obozie jenieckim w czasie II wojny światowej („Dobry interes”, „Orle gniazdo”, „Złoto i ogień” i in.). Całość uzupełniają materiały historyczne do różnych powieści

2. Bogusław Sujkowski, „Orle gniazdo”, własnoręczny wpis autora i pieczęta obozu.

warsztatowe (szkice do utworów), opowiadania z audycji radiowych („Okruchy czasu”, „Migawki spod kasztanowca”); wiersze („Z paletą nad Brdy wstęga”, „Niezagubione lata”), wiersze i przysłowia poświęcone Towarzystwu Gimnastycznemu „Sokół”; pamiętnik; papiery osobiste (legitymacje TMMB i Apostolstwa Chorych) i wreszcie najbardziej znane prace, czyli słowniki gwary bydgoskiej, pomorskiej i pomorsko-kujawskiej.

W zbiorach księżnicy bydgoskiej znajduje się także szczątkowa spuścizna literacka Jerzego Sulimy-Kamińskiego, pisarza i działacza kulturalno-społecznego w Bydgoszczy¹⁰. Po śmierci autora jego małżonka, Irena Kamińska, przekazała w darze maszynopis z odręcznymi poprawkami dwóch powieści: „Bilet do Singapuru” i „Trzydzieści jeden lusterek”, oraz robocze konspekty i fragmenty kilku innych utworów, zaś na aukcji antykwarycznej w 2009 r. zakupiono korespondencję z lat 1960-1990. Nie sposób na łamach tego artykułu wymienić wszystkich bydgoskich autorów, których papiery zawodowe i osobiste przechowywane są w zbiorach WiMBP. Wspomnę jedynie jeszcze tych, których twórczość i życie zachowały się w większych zespołach rękopisów bibliotecznych. Są to wiersze cenionego grafika Karola Mondrala, korespondencja z Józefem Podgórcznym i poezje ludowego poety Franciszka Becińskiego, korespondencja literata i pedagoga, Władysława Dunarowskiego, sztuki teatralne autora utworów dla dzieci,

oraz papiery o charakterze zawodowym (życiorys, dyplomy, uznania, zaświadczenia). Ta bogata spuścizna literacka pisarza została przekazana bibliotece przez Cecylię Sujkowską trzy lata po śmierci pisarza w 1967 r.

Kolejną postacią ze środowiska literackiego, a której rękopiśmienne prace znaleźć można w zbiorach biblioteki, jest Zbigniew Wicherek, pisarz i wieloletni działacz Towarzystwa Miłośników Miasta Bydgoszczy i Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego. Zachowały się rękopisy powieści („Dzwon znad Brdy”, „W cieniu dębów”), fraszki, przysłowia, aforyzmy, epigramaty; artykuły i felietony („Cechy w dawnej Bydgoszczy”, „Moje spotkanie z Grzymalą”, „Refleksje okupacyjne”, „Zapomniani pisarze bydgoscy” i wiele innych); materiały

¹⁰ J. Kutta, *Sulima-Kamiński Jerzy*, [w:] BSB, t. 7, s. 104-105.

sluchowisk i powieści sensacyjnych, Wiesława Rogowskiego, czy aforyzmy przedwojennego dziennikarza i wydawcy, Stanisława Brandowskiego, przekazane przez autora w 1931 r. z dedykacją dla Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy.

Na odrębne omówienie zasługują dwie kolekcje rękopisów po bydgoskich literatach: Adamie Grzymale-Siedleckim i Marianie Turwidzie. Grzymała-Siedlecki to postać nieodłącznie związana z polskim teatrem, a zwłaszcza ze sceną bydgoską. Artysta początkowo mieszkał i pracował w Krakowie i w Warszawie, dopiero w 1923 r. na 10 lat przeniósł się do Bydgoszczy, by powrócić do niej już na stałe po zakończeniu II wojny światowej. W tym czasie dał się poznać jako błyskotliwy krytyk teatralny i literacki, prozaik, dramatopisarz i reżyser¹¹. Bibliotece Miejskiej podarował nie tylko swoją spuściznę artystyczną, ale również mieszkanie wraz z całym wyposażeniem, mieszczące się przy ulicy Karola Libelta, gdzie rok po śmierci darczyńcy, czyli w 1968 r., powołano do życia izbę pamięci: Pracownię Tetralogiczną, która do dziś pełni funkcję czytelnicy i muzeum. Jest to miejsce niezwykle ważne dla prowadzenia badań nad historią teatru czy w ogóle życia kulturalnego w Bydgoszczy w okresie międzywojennym, gdyż archiwum Teatru Bydgoskiego splonęło wraz z budynkiem w czasie wojny. W Pracowni udostępnia się bogaty księgozbiór Grzymały-Siedleckiego, który na bieżąco uzupełniany jest o nowości wydawnicze z dziedziny teatrologii, a także dokumenty życia społecznego w postaci

3. Izba Pamięci Adama Grzymały-Siedleckiego
– Pracownia Teatrologiczna

afiszy teatralnych w liczbie niemal 4 tys. egzemplarzy. Wszystkie zaś rękopiśmienne źródła zostały kilka lat temu przeniesione ze względów bezpieczeństwa do siedziby głównej biblioteki.

Rękopiśmienna spuścizna Grzymały-Siedleckiego jest tak obszerna,

¹¹ Zob. więcej: J. Konieczny, *Adam Grzymała-Siedlecki. Życie i twórczość*, Bydgoszcz 1981; J. Kutta, *Siedlecki-Grzymała Adam Franciszek Józef*, [w:] BSB, t. 2, s. 130-134.; Z. Pietrzak, *O Adamie Grzymale Siedleckim i Izbie Jego Pamięci*, Bibliotekarz Kujawsko-Pomorski, nr 1, Bydgoszcz 1994, s. 66-75.

że z łatwością dostarczyłaby materiału do napisania kilku odrębnych artykułów czy nawet monografii. Na szczególną uwagę zasługuje bogata korespondencja artysty, licząca ponad 3 tys. listów, zgrupowanych w aż 37 woluminach. Jej zakres chronologiczny jest bardzo duży, gdyż najstarsze pisma pochodzą z 1901 r., ostatnie zaś napisano tuż przed śmiercią reżysera w 1967 r. Dostarczają one wielu cennych informacji nie tylko na temat życia i twórczości samego Grzymały-Siedleckiego, ale również jego cenionych w świecie artystycznym przyjaciół, znajomych i współpracowników. Aby zrozumieć jak znakomitego środowiska literatów, artystów i naukowców dotyczy ta korespondencja, wystarczy wymienić zaledwie kilka nazwisk, jak choćby Henryk Sienkiewicz, Tadeusz Boy-Żeleński, Stanisław Wyspiański, Zofia Nałkowska czy Tadeusz Korzon.

Chlubą biblioteki są również maszynopisy wielu utworów z odręcznymi poprawkami i uzupełnieniami Grzymały-Siedleckiego. Są to pamiętniki („Świat aktorski moich czasów”, „Rozmowy z samym sobą” – dary wnuczki Barbary Maczewskiej, „Niepożegnani. Hiroshima literatury polskiej 1939-1944”); powieści („Maman do wzięcia”), nowele („Żołnierz”); inscenizacje („Oberżystka” K. Goldoniego, „Otello” W. Shakespeare’a czy „Ożenek” M. Gogola), a zwłaszcza chyba najwyżej cenione komedie („Grubsze manko”, „Los na loterii”, „Wesele pani du Barry”, „Wyprawa po szczęście”, których wersje elektroniczne dostępne są w Kujawsko-Pomorskiej Bibliotece Cyfrowej). Grzymala-Siedlecki jako dziennikarz prasy bydgoskiej i krajowej pozostawił po sobie również sporo artykułów, felietonów, szkiców i recenzji, poświęconych głównie teatrowi, literaturze i krytykom („Liryki Wyspiańskiego”, „K. H. Rostworowski w Bydgoszczy”, „Bydgoska wylęgarnia aktorska”). Osobne zbiory tworzą papiery osobiste artysty (dokumenty i korespondencja rodzinna z lat 1912-1967, notatki uniwersyteckie z lat 1897-1899) oraz zawodowe (zbiór szkiców, notatek i fragmentów utworów, obszerne akta procesu wytoczonego przez Leona Wisenberga z powodu komedii „Czwarty do brydża”), a także materiały jubileuszowe (telegramy i pisma jubileuszowe, życzenia z okazji 50-lecia pracy literackiej od osób prywatnych, różnych instytucji i przedsiębiorstw, jak: Bydgoska Szkoła Dramatyczna, Izba Rzemieślnicza w Bydgoszczy, redakcja „Ilustrowanego Kuriera Polskiego”, personelu restauracji „Europa” i wielu innych).

Uzupełnieniem spuścizny Grzymały-Siedleckiego są archiwalia różnej proweniencji. Wiele ciekawych informacji wnosi wolumin zawierający korespondencję osób związanych z teatrem z lat 1902-1965 oraz dwa tomy dokumentów i listów bydgoskiej aktorki Natalii Morozowiczowej¹². Równie interesujący jest maszynopis inżyniera i architekta Franciszka Węglorza, obrazujący historię budowy

¹² *Słownik biograficzny teatru polskiego 1765-1965*, s. 461.

powojennego gmachu teatru w Bydgoszczy, wzbogacony dodatkowo materiałami ikonograficznymi. Nie można pominąć także papierów Hieronima Konieczki – aktora, reżysera, dyrektora i wreszcie patrona bydgoskiego Teatru¹³, które trafiły do biblioteki jako dar przyjaciółki artysty – Wandy Rucińskiej. Na cztery obszerne jednostki inwentarzowe składa się korespondencja z lat 1952-1996, zapiski osobiste, materiały odnoszące się do pracy aktorskiej na scenach polskich teatrów z lat 1945-1994 oraz archiwalia dotyczące śmierci Konieczki.

Bez wątplenia człowiekiem ściśle związanym z regionem bydgoskim, a przy tym wielkim darczyńcą ksiąźnicy bydgoskiej, był Marian Turwid (właściwie Marian Turwid-Kaczmarek), żyjący w latach 1905-1987. Do Bydgoszczy przybył na początku lat 30. ubiegłego wieku, by trwale zapisać się w historii tego miasta. Turwid był człowiekiem wszechstronnym i bardzo aktywnym, toteż długa jest lista profesji, którymi się parął. W pamięci bydgoszczan pozostał jako malarz, grafik, poeta, literat, pedagog, dyrektor szkoły, działacz kultury¹⁴, społecznik, publicysta i polityk (radny i działacz Stronnictwa Demokratycznego). Tematem przewodnim dzieł malarskich tego znakomitego artysty był przede wszystkim pejzaż i architektura Bydgoszczy oraz jej mieszkańcy¹⁵. Kilkanaście prac, m.in. „Barka na Brdzie”, „Fara”, „Autoportret”, znajduje się w zbiorze grafiki ksiąźnicy bydgoskiej. W przeciwieństwie do uporządkowanej i skatalogowanej już spuścizny po Adamie Grzymale-Siedleckim, kolekcja zbiorów związanych z Marianem Turwidem nie została jeszcze do końca opracowana. Na zinwentaryzowanie i opisanie wciąż czeka księgozbiór po zmarłym artyście oraz część jego korespondencji i materiałów warsztatowych. Udostępniane są natomiast papiery skatalogowane, czyli maszynopisy prac z odręcznymi poprawkami z zakresu publicystyki: materiały do artykułów, felietony o sztuce („O autorze Wandy”, „Górny bieg plastyki bydgoskiej”); powieści („Dwie strony drogi”); opowiadania („Krzyż żelazny”, „Zmierch i brzask”, „Stacja Golgoty”); zawarta aż w sześciu obszernych woluminach bogata korespondencja artysty (z różnymi instytucjami, tj. Biblioteką Główną UMK w Toruniu w 1976 r., Deutsches Reisebureau Berlin w 1961 r., a także z osobami prywatnymi, jak A. Grzymałą-Siedleckim, Konstantym Bączkowskim czy Józefem Kołodziejczykiem) i jego małżonki,

¹³ E. Admus-Szymborska, *Konieczko Hieronim*, [w:] „Bydgoski leksykon teatralny”, red. Z. Pruss, Bydgoszcz 2000, s. 210-213.

¹⁴ M. Turwid należał do bardzo wielu organizacji, m.in. był przewodniczącym Związku Plastyków Pomorskich i sekretarzem Rady Artystyczno-Kulturalnej w Bydgoszczy, członkiem Związku Polskich Artystów Plastyków, Związku Literatów Polskich, Kujawsko-Pomorskiego Towarzystwa Kulturalnego, Bydgoskiego Towarzystwa Naukowego, Towarzystwa Wiedzy Powszechnej.

¹⁵ *Słownik pisarzy regionu bydgoskiego*, opr. J. Pszenna, A. Walukiewicz, Bydgoszcz 2008, s. 127-130.

Zofii Turwidowej (głównie kondolencje w związku ze śmiercią męża); materiały warsztatowe, zapiski, notatki i papiery osobiste (świadcstwo dojrzałości, dyplom nauczyciela szkół średnich, książeczka wojskowa, akt zmiany nazwiska, wyciąg z aktu małżeństwa, zaproszenia drukowane i pisma na uroczystości oraz spotkania o charakterze kulturalnym i naukowym), wreszcie fotografie i pocztówki prac malarskich oraz plakaty informujące o spotkaniach literackich Turwida.

W zbiorze rękopisów dość dobrze reprezentowana jest publicystyka oraz inne materiały odnoszące się do mediów bydgoskich. Książnica przechowuje wiele rękopiśmiennych i tym samym roboczych wersji artykułów, pochodzących z darów autorów lub od redakcji poszczególnych gazet. Zasób ten jest bardzo duży, więc ograniczę się jedynie do opisanie niewielkiej jego części. Na pewno warto wspomnieć szeroki cykl szkiców historycznych Wincentego Gordona, poświęconych poszczególnym dzielnicom Bydgoszczy, obszerny zbiór reportaży dziennikarzy bydgoskich zebrany przez Dariusza Czaplickiego z lat 1954-1967, jako dar Kujawsko-Pomorskiego Towarzystwa Kulturalnego w Bydgoszczy z 1968, przedwojenne artykuły różnych autorów подарowane przez redakcję „Dziennika Bydgoskiego”, a także również przedwojenne felietony dziennikarza i polityka Konrada Fiedlera, zamordowanego we wrześniu 1939 r.¹⁶, które dotyczą bydgoskiej fary i ogólnopolskich kwestii politycznych. Tematyką religijną zajmował się również ks. Jan Klein, kustosz i wicedyrektor biblioteki, późniejszy organizator i dyrektor Muzeum Miejskiego w Bydgoszczy, zamęczony w obozie koncentracyjnym w Sachsenhausen w 1940 r.¹⁷ Spośród materiałów administracyjnych najcenniejsze są dziewiętnastowieczne akta dotyczące uzyskania zgody na rozpoczęcie wydawania tygodnika bydgoskiego przez J. Levysona i czasopisma „Bromberger Anzeiger” przez księgarza L. Müllera, odpowiednio z roku 1835 i lat 1830-1832. Z okresu międzywojennego natomiast pochodzi dość duży zbiór papierów „Przeglądu Bydgoskiego”, które poza szeregiem artykułów (w tym memorandum znanego nam już Alfreda Knoblocha o ustanowieniu uniwersytetu w Bydgoszczy), zawierają protokoły, sprawozdania, rachunki, wycinki z gazet, korespondencję od różnych osób i instytucji. Na uwagę zasługuje też dokumentacja „Żywej Gazety”, redagowanej przez zespół starszych dziennikarzy Stowarzyszenia Dziennikarzy Polskich w 1979 r., a ukazującej dzień powszedni Bydgoszczy w czasie obchodów Dni Oświaty, Książki i Prasy.

Bardzo ciekawą grupę stanowią manuskrypty prezentujące spuściznę kulturalną i dorobek naukowy Bydgoszczy. Rękopisy z różnych dziedzin nauki prezentują się bardzo bogato, że wymieńmy tu chociażby szeroką korespondencję władz

¹⁶ J. Kutta, „Fiedler Konrad Oktawian”, [w:] BSB, t. 2, str. 59-60.

¹⁷ J. Kutta, „Klein Jan”, [w:] BSB, t. 1, Bydgoszcz 1994, s. 65.

biblioteki z naukowcami czy liczne maszynopisy z odręcznymi poprawkami prac naukowych (najwięcej jest utworów z zakresu meteorologii i klimatologii Bydgoszczy i okolic wykładowcy UMK w Toruniu – Eugeniusza Hohendorfa¹⁸). Równie imponujący zbiór tworzą rękopisy z zakresu kultury. Jednym z najbardziej cenionych artystów bydgoskich był Leon Wyczółkowski, wybitny malarz, grafik i rysownik okresu przedwojennego, tworzący w stylu realistycznym. Twórca ten znaczną część życia spędził na wschodnich rubieżach II Rzeczypospolitej, zwiedził niemal całą Europę Zachodnią, wykładał na największych uczelniach w kraju, aż w końcu związał się z Wielkopolską i Pomorzem, przekazując swoją spuściznę Muzeum Okręgowemu w Bydgoszczy, którego później został patronem¹⁹. Bydgoska księżnica również może się pochwalić twórczością malarza nie tylko w postaci dzieł ikonograficznych, ale też rękopisów – jego korespondencji i akt (w tym tych pośmiertnych, dotyczących pogrzebu i nagrobka). W posiadaniu biblioteki są także papiery grafika i pedagoga Stanisława Brzęczkowskiego z lat 1937-1950, związane zarówno z jego sprawami zawodowymi (wydawniczymi, ilustratorskimi i poligraficznymi), jak i prywatnymi. Ciekawe są również materiały dotyczące życia i działalności rzeźbiarza Piotra Trieblera, twórcy wielu pomników, popiersi, płaskorzeźb i tablic pamiątkowych, m.in. nagrobka Leona Wyczółkowskiego na cmentarzu we Wtelnie czy pomnika Serca Jezusowego w Bydgoszczy, zburzonego we wrześniu 1939 r. a zrekonstruowanego po siedemdziesięciu latach²⁰.

Do archiwaliów wartościowych z pewnością należą papiery jednego z najwybitniejszych i najbardziej znanych fotografów bydgoskich – Piotra Wiszniewskiego. Artysta urodził się na Ukrainie, a w Bydgoszczy osiedlił się dopiero na początku lat 20. ubiegłego wieku, dokumentując wygląd miasta i wszystkie ważniejsze wydarzenia w nim zachodzące²¹. Spuścizna Wiszniewskiego liczy nie tylko około 1,5 tys. jednostek inwentarzowych fotografii, ale też wiele ciekawych manuskryptów z lat 1938-1964 (np. własnoręcznie pisany życiorys, zaświadczenia, dokumenty osobiste, legitymacje członkowskie, pisma przewodnie do odznaczeń i nagród, pisma od różnych instytucji kulturalnych, społecznych i politycznych w sprawie organizowania wystaw fotografiki, wypożyczeń i darów itd.). Dla biblioteki bardzo cenne są rękopisy dotyczące artystów zaangażowanych w urządzenie sali Królewskiej Bernardyna w 1936 r, gdzie do dziś prezentowana jest wystawa stała, ukazująca księgozbiór po zakonie bydgoskich bernardynów.

¹⁸ „Opady atmosferyczne w ostatnim stuleciu w Bydgoszczy”, 1965; „Klimat województwa bydgoskiego”, 1963; „Prawdopodobne nasłonecznienie i zachmurzenie w Bydgoszczy w latach 1909-1965”.

¹⁹ J. Kutta, *Wyczółkowski Leon*, [w:] BSB, t. 3, s. 153-156.

²⁰ J. Kutta, *Triebler Piotr*, [w:] BSB, t. 4, Bydgoszcz 1997, s. 109-110.

²¹ J. Kutta, *Wiszniewski Piotr*, [w:] BSB, t. 2, s. 152-153.

Chodzi o pismo witrażysty Eugeniusza Kwiatkowskiego z 1937 r., sztambuch malarza i grafika Jerzego Rupniewskiego z lat 1945-1948 oraz sumariusz dokumentów rodziny Rupniewskich z lat 1457-1810.

Bydgoszcz, głównie dzięki obecności Filharmonii Pomorskiej, Opery Bydgoskiej i Akademii Muzycznej, jest znaczącym ośrodkiem rozwoju muzyki klasycznej, co odzwierciedlają również zbiory biblioteki, z których część stanowią muzykalia. Są to materiały bardzo różnorodne, poczynając od najbardziej wartościowych nut, poprzez płyty analogowe, na współczesnych nośnikach elektronicznych kończąc. W skład muzykaliów wchodzi także rękopiśmienne zapisy nutowe, formalnie zaliczane do grupy rękopisów. Książnica bydgoska może się pochwalić kilkoma utworami kompozytora Konrada Józefa Pałubickiego, który w Bydgoszczy znany jest przede wszystkim jako twórca hejnału bydgoskiego²². Z jego spuścizny kompozytorskiej w postaci rękopisów zachował się zapis nutowy utworów: „Chimera”, „Partytura I koncertu skrzypcowego” z 1949 r. i „Partytura koncertu na flet” z 1957 r. Do cennych archiwaliów muzycznych należy także podpisany przez radnych miasta dokument nadania honorowego członka Magistratu m. Bydgoszczy dla niemieckiego kompozytora i śpiewaka Johanna Carla Gottfrieda Loewe`a z 1840 r., zbiór drobnych utworów muzycznych przeznaczonych dla dzieci tucholskiego kompozytora i pedagoga Alfonsa Warczaka, oraz materiały dotyczące niemieckiego chóru o nazwie Towarzystwo Śpiewacze „Sine cura” z lat 1893-1914, obejmujące, poza nutami, fragmenty repertuaru, dokumenty finansowe, karty członkowskie, niewypełnione formularze przyjęcia do stowarzyszenia itp.

Z powyższego wywodu wynika, że manuskrypty biblioteki stanowią bardzo wartościowy materiał badawczy do historii Bydgoszczy i okolic. Zawierają one wiele cennych informacji na temat kwestii historycznych, gospodarczych, społecznych, religijnych, kulturalnych i naukowych, toteż tworzą niezastąpione źródło do badań nad dziejami miasta i regionu. Manuskrypty pochodzą głównie z XVIII-XX wieków, ale zdarzają się także starsze, nawet piętnastowieczne. Archiwalia od 1920 r. są wyłącznie w języku polskim, w dawniejszych przeważa język niemiecki, natomiast w rękopisach odnoszących się do Kościoła dominuje łacina. Zbiór ten, choć dość obszerny i w większości dotyczący Bydgoszczy, stanowi jedynie niewielką część bydgosztyńskich przechowywanych w książnicy bydgoskiej. Poza nim do dyspozycji badaczy są także mapy, starodruki, dokumenty życia społecznego, ikonografia, a nade wszystko księgozbiór Pracowni Regionalnej. Są to jednak tak szerokie i różnorodne grupy, że każda z nich zasługuje na odrębne opracowanie.

²² Z. Pruss, A. Weber, *Bydgoski leksykon operowy*, Bydgoszcz 2002, s. 278-280; Z. Pruss, A. Weber, R. Kuczma, *Bydgoski leksykon muzyczny*, Bydgoszcz 2004, s. 432-433.

Bydgosztiana in the collection of manuscripts of the Voivodeship and Municipal Public Library in Bydgoszcz

Summary

Key words: library, regionalism, special collections, Bydgoszcz

The Voivodeship and Municipal Public Library in Bydgoszcz has gathered a huge stock of Bydgosztiana. They can be seen at the Regional Room, which collects books and magazines, and in the Special Collections Department, which stores old prints, manuscripts, maps, iconography, musicalia, and social life documents. Particularly valuable is the collection of manuscripts including unique manuscripts and mostly concerning Bydgoszcz and its vicinity. The archives include administration documents, sources from the scope of judiciary, economy, education, literature, culture, as well as religious, urbanization, political and social issues. These manuscripts date back first of all to the 18th-20th centuries, and they were written mainly in Polish and German. They amount to 1,201 inventory units, including both individual documents and comprehensive collections of files.

Bydgosztiana im Manuskriptenbestand der Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna (deutsch: Öffentliche Woiwodschafts- und Stadtbibliothek) in Bydgoszcz

Zusammenfassung

Schlüsselbegriffe: Bibliothek, Regionalkunde, Sonderbestand, Bydgoszcz

Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna in Bydgoszcz hat einen großen Bestand von Bydgosztiana aufgebaut. Diese sind in der Pracownia Regionalna (Regionale Abteilung) zu finden, in der Bücher und Zeitungen gesammelt werden sowie in der Dział Zbiorów Specjalnych (Abteilung für Sondersammlungen), wo Frühdrucke, Manuskripte, Karten, Ikonographie, Musikalien und Dokumente des Gesellschaftslebens aufbewahrt werden. Besonders wertvoll ist der Bestand von Manuskripten, welcher einzigartige Manuskripte, meistens über Bydgoszcz und Umgebung enthält. Unter den Archivalien sind Verwaltungsdokumente, Quellen aus den Bereichen Gerichtswesen, Wirtschaft, Schulwesen, Literatur, Kultur, Religion, Stadtplanung, Politik und Gesellschaft zu finden. Die Manuskripte stammen meist aus dem 18.-20. Jh. und wurden hauptsächlich in polnischer und deutscher Sprache verfasst. Sie zählen 1201 Inventarisierungseinheiten, welche sowohl einzelne Dokumente als auch umfangreiche Aktensammlungen umfassen.